

RECENZJA

**pracy doktorskiej Pana mgr Andrzeja Michalskiego na temat:
Kompetencje międzykulturowe i ich kształtowanie w szkołach Fundacji
Ronalda S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy. Wybrane aspekty
porównawcze, napisanej pod kierunkiem
Pani Prof. dr hab. Renaty Nowakowskiej-Siuty
przewidzianej do obrony
w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie
(Wydział Nauk Społecznych)**

Praca doktorska Pana mgra Andrzeja Michalskiego na temat **Kompetencje międzykulturowe i ich kształtowanie w szkołach Fundacji Ronalda S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy. Wybrane aspekty porównawcze** skłoniła mnie do kilku ważnych refleksji, którymi chciałabym na wstępie się podzielić, bowiem rzutują na wysoką moją ocenę całego dzieła. Pierwsza związana jest z przyjętym podejściem do znaczenia kompetencji międzykulturowych w edukacji, a w zasadzie szerzej w zmianie społecznej na miarę potrzeb XXI wieku, druga i trzecia z perspektywą analityczną i badawczą, a dokładnie z udaną próbą przyjęcia ramy teoretycznej, która ukierunkowała badania i pozwoliła wskazać charakterystyczne sposoby interpretowania określonych działań i znaczeń tym działaniom przypisanym oraz udanej analizy procesu nabywania kompetencji międzykulturowych – tego jak można łączyć wiedzę, postawy i umiejętności, aby podjąć skuteczny dialog międzykulturowy.

1. Znaczenie kompetencji międzykulturowych w edukacji i w zmianie społecznej. Ten obszar zwraca uwagę na kilka fundamentalnych założeń teoretycznych. Kultura funkcjonuje na poziomie grupy, stąd przeciwstawia się ją stanowi natury. Obejmuje przede wszystkim wytwory ludzkiej działalności (Por. Kłosowska, 1981, s.4). Badacze są zgodni – to kultura kształtuje umysł i dostarcza nam narzędzi, dzięki którym kontrolujemy nie tylko nasze światy, ale także naszą koncepcję siebie i swoich możliwości (Bruner 2006). Kultura jest również potężnym narzędziem stanowiącym o tożsamości symbolicznej ponad więzami krwi i przez lata była warunkiem koniecznym stabilności państwa (Hofstede, Hofstede, Minkov 2011). Legitymizuje działania zbiorowe (Hofstede 1984). Jest bezpośrednim mechanizmem behawioralnej i symbolicznej selekcji na poziomie grupy. To siła, której nie można ignorować w zrozumieniu wszelkich procesów społecznych (Warner, 1981) i nie można jej ignorować w zrozumieniu procesów edukacyjnych.

Świadomość istniejących odmienności kultur świata nabiera szczególnego znaczenia w świetle postępujących procesów globalizacji, dostępności Internetu i siły wpływu międzynarodowych instytucji, które są głównymi graczami na arenie polityczno-ekonomicznej. Zdolność do udanej interakcji z partnerami zagranicznymi

w zakresie działalności handlowej, stosunków dyplomatycznych i wymiany naukowej jest postrzegana jako coraz bardziej niezbędna i pożądana. W konstytuującym się nowym porządku świata umiejętność skutecznego współdziałania z partnerami zagranicznymi nabiera szczególnego znaczenia i to nie tylko w środowisku biznesowym, ale także w każdym innym. Staje się niezbywalnym warunkiem egzystencji młodego człowieka w świecie, w którym tradycyjne granice przestają istnieć lub tracą na znaczeniu. Znaczące miejsce w tych procesach przypisywane jest jednak edukacji.

Tym samym praca Pana Andrzeja Michalskiego wpisuje się niezwykle ważny i aktualny obszar naukowych dociekań. Analiza możliwości nabywania kompetencji międzykulturowych w środowisku szkolnym w coraz większym stopniu rzutuje na aktywność jednostek w przyszłości, ale też na działalność gospodarczą i zarządzanie, w tym funkcjonowanie poszczególnych organizacji w strukturze danego kraju, pomiędzy krajami, w zawodowych i prywatnych relacjach. Na poziomie mikro-jednostkowym kompetencje międzykulturowe mają wpływ na osiągnięte cele życiowe, zaś na poziomie makro – krajowym – w osiąganiu wzrostu gospodarczego i postępu danego państwa. W tym rozumieniu badania i analizy dotyczące kompetencji międzykulturowych w znacznym stopniu dotyczą również problematyki zarządzania międzykulturowego (Kogut, Singh 1988). Uczulają na fakt, że różnice kulturowe mogą wpływać na przebieg pracy zawodowej absolwentów szkół, współpracę przedsiębiorstw na rynku międzynarodowym, a także na sukces finalizowanych transakcji. Jak zauważa Pan mgr Michalski na początkowych stronach pracy „Kompetencje międzykulturowe postrzegam jako zdolność, która poszerza spektrum interpretacyjne jednostki w procesie interakcji międzykulturowej z przedstawicielami innej kultury” (s.3). Wskazuje również, że „kompetencje międzykulturowe są bezpośrednio związane ze zrozumieniem obrazu świata dowolnej innej osoby, w tym osób o alternatywnych zdolnościach, innych wartościach – po prostu nosicieli innej kultury” (s.3). Brak lub niski poziom kompetencji międzykulturowych stanowi barierę współpracy i egzystencji na zglobalizowanym rynku pracy. Jak podkreślił Autor w słowach końcowych, „dzięki edukacji międzykulturowej można łączyć wiedzę, postawy i umiejętności, by podjąć skuteczny dialog międzykulturowy, który prowadzi nie tylko do zmian społecznych, ale także nabywania kompetencji międzykulturowych” (s.252). Zmieniając nieco kolejność powiedziałabym, że przyjęte założenia ewidentnie wskazują na potencjał kształtowania kompetencji międzykulturowych w potrzebnej zmianie społecznej.

2. Przyjęte w pracy ramy teoretyczne teorii światów A. L. Straussa, A. Clarke oraz modelu wrażliwości kulturowej M. J. Bennetta (s.63 i dalsze). Pan mgr Andrzej Michalski ujmując społeczny świat szkół Fundacji R. S. Laudera w Polsce i Europie przyjął za uniwersum kulturowy obszar, w którego strukturze poruszają się i działają uczniowie, nauczyciele i rodzice. Podstawowe, ewidentne działanie koncentruje się wokół realizacji misji edukacyjnej wyznaczonej przez Rolanda S. Laudera, co stanowi podstawę i kierunek odniesienia normatywnego dla społeczności szkół. Autor rozprawy zauważa, że funkcjonowanie to ma pewne ograniczenia, działa w określonej czasoprzestrzeni fizyczno-społecznej. W ujęciu A. Straussa i A. Clarke społeczne światy są jednostkami analizy w badaniach społecznych. W efekcie poszczególne „światy społeczne” często się przecinają, by np. stworzyć nowy subświat lub subświaty (por. s. 134-135). Przyjmuje za A. E. Clarke, że świat społeczny jest

tożsamy z areną i ma jej wymiar strukturalny. Na tej podstawie rozumie szkoły Fundacji R. S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy jako areny same w sobie. Stąd aktorzy, czyli uczniowie, rodzice i nauczyciele, sami nakreślają granice własnych subświatów, zaś jednym z ważniejszych elementów, który stabilizuje funkcjonowanie świata społecznego szkół Laudera, jest wspólna perspektywa aksjologiczna zaznaczona w statutach i programach wychowawczych szkół – czyli wspólne wartości stanowią punkt wyjścia działań uczestników-aktorów i wpływają na konstruowanie ich tożsamości, jak podkreślił mgr Michalski – stanowią najważniejsze punkty orientacyjne na mapie ludzkich działań (s. 135). Jak dalej słusznie zauważył: „Ważnym elementem w teorii społecznych światów, zwłaszcza w perspektywie analizowanego tematu kompetencji międzykulturowych, jest przecinanie się światów. Ich ideologie mogą na siebie wpływać nawzajem, szczególnie za sprawą wyjątkowych uczestników, którzy stają się znaczącymi agentami tej transmisji. Żaden społeczny świat ani arena nie są odizolowane, ciągle stykają się z innymi i innością” (s.136). Ważna jest tu również świadomość istniejących ograniczeń ale też możliwości, które Autor pracy dostrzega. Z jednej strony bowiem zjawisko to można traktować jako pozytywny efekt mieszania się i przecinania światów, z drugiej natomiast pojawia się niebezpieczeństwo konfliktu aren i wymuszania na jej uczestnikach-aktorach opowiedzenia się po którejś stronie sporu, subświata. (s. 136). Jest to bardzo interesująca perspektywa osadzenia dociekań badawczych w teorii światów społecznych, która umożliwia ujęcie szkół Laudera w Polsce i Europie w perspektywie wydzielonych konstruktów – światów społecznych, które funkcjonują nie tylko w polskiej, ale i europejskiej rzeczywistości społecznej. Pan Michalski podkreśla przy tym, że podejście Adele E. Clarke w badaniu świata społecznego szkół Laudera traktuje na równi z podjęciem się analizy jego aren, gdzie uczniowie, nauczyciele i rodzice są aktorami występującymi w imieniu społecznego świata wyodrębnionych w badaniu szkół.

W analizie wypowiedzi uczniów, nauczycieli i rodziców – aktorów społecznego świata szkół Fundacji R. S. Laudera, pan mgr Michalski umiejętnie odniósł je do faz w modelu wrażliwości międzykulturowej M. Bennetta. Jak podkreśla: „Z teoretycznego punktu widzenia idee M. Bennetta opierają się na połączeniu fenomenologii i konstruktywizmu: ekspansywne zastosowanie metody fenomenologicznej łączy się tutaj z procesem konstruowania znaczeń kulturowych, co pozwala zrealizować cel „budowania tożsamości” (s. 250). Na tej podstawie wrażliwość kulturowa i różnice kulturowe stanowią potencjalne przeszkody lub zalety w budowaniu relacji i komunikacji z innymi, a świadomość różnic kulturowych przechodzi przez kilka etapów. W przyjętym przez Autora założeniu lekcje języków obcych stanowiły miejsce kształtowania i rozwijania etnorelatywnej wrażliwości międzykulturowej. W efekcie w przeprowadzonych badaniach wyłoniony został model rozwojowy wrażliwości międzykulturowej (tzw. skala Bennetta), który ukazuje strukturę poznania różnic kulturowych, czy jak to ujął mgr Michalski: pokazuje, jak zmienia się stosunek ludzi do innej kultury (s.250).

3. Analiza procesu nabywania kompetencji międzykulturowych, jako procesu łączącego wiedzę, postawy i umiejętności w skutecznym dialogu międzykulturowym wykazane w analizie wyników badań i skutecznie przeprowadzonej ich dyskusji.

Podsumowując te nader ogólne uzasadnienia dobrze opracowanego i przeprowadzonego zamysłu badawczego pozwalają mi wykazać, iż Pan mgr Andrzej

Michalski ma wysoką świadomość zaistniałych i stale dokonujących się przeobrażeń współczesnego świata i rezonansu jaki wywiera on na młodych ludzi. Świadczy o tym przyjęty temat pracy doktorskiej „Kompetencje międzykulturowe i ich kształtowanie w szkołach Fundacji Ronalda S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy. Wybrane aspekty porównawcze”, który eksponuje ważny i bardzo interesujący obszar zarówno analiz teoretycznych, jak i pracy badawczej.

Takie ujęcie problematyki jest ważne dla polskiego odbiorcy. Autor demaskuje meandry nowych zjawisk, burzy funkcjonujące już mity, które pojawiają się tam gdzie nauka ze swoją siłą obiektywizmu nie zdążyła jeszcze zaistnieć. Buduje wnikliwy obraz skomplikowanych zjawisk, by na ich kanwie ukazać proces kształtowania i rozwoju kompetencji międzykulturowych w wybranych szkołach Europy. W tym przypadku pozwala to również rozpoznać potencjał edukacyjny szkoły w rodzimych warunkach polskiej rzeczywistości w konfrontacji z praktykami edukacyjnymi w innych krajach. Pozwala również odsłonić specyfikę funkcjonowania młodych ludzi w świecie ich bliskiego i dalekiego doświadczenia, by w efekcie ocenić szanse na globalnym rynku pracy.

Przez pryzmat kompetencji międzykulturowych możemy jak w „zwierciadle” doświadczać proces rozpoznawania siebie, siebie w świecie i świata mierzony przez pryzmat identyfikowania się „młodych” z nowymi dla nich wartościami i problemami. Możemy również określić szanse przyjęcia nieistniejących wcześniej form przekazu i wyrażania emocji. Zamyśl ten dobrze widoczny jest w przyjętym przez Autora jednym celów badawczych, który ujmuje jako „eksplorację i wyjaśnienie czynników sprzyjających kształtowaniu kompetencji międzykulturowych u uczestników (aktorów) procesu kształcenia w szkołach Fundacji S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy (s.3). W efekcie powstał kapitalny materiał pozwalający lepiej poznać i zrozumieć młodzież/ uczniów. Jednocześnie, Autor opracował wysoce interesujący i inspirujący tekst do dalszych penetracji badawczych. Już te, choć stosunkowo ogólne uzasadnienia pozwalają mi z pełnym przekonaniem uznać, że Pan mgr Andrzej Michalski podjął się w prowadzonych przez siebie penetracjach badawczych bardzo istotnego, o znaczeniu praktyczno-społecznym, zagadnienia i nie ulega dla mnie wątpliwości, że praca zasługuje na uznanie.

Tym samym z pełnym przekonaniem mogę uznać problematykę podjętą przez Pana Andrzeja Michalskiego za doniosłą badawczo i wyeksponować kilka jej cech:

- adekwatność – praca wpisuje się w nowe, mało jeszcze rozpoznane zjawiska podejmowane na polu edukacji międzykulturowej przez wąskie grono naukowców naszym kraju, które nie zostały jeszcze wystarczająco wykorzystane w praktyce edukacyjnej;
- użyteczność – odsłania zarówno mocne, jak i słabe strony kształtowania przez szkoły kompetencji międzykulturowych;
- perspektywiczność – praca jest zorientowana na poszukiwanie nowych sposobów kształtowania/rozwoju kompetencji międzykulturowych, w tym sposobów obchodzenia się z nowymi zjawiskami/problemami – wszystkie razem są wysoce interesujące i inspirujące do dalszych penetracji badawczych oraz poszukiwania nowych rozwiązań.
- nowatorstwo – podjęty temat nie jest jeszcze wystarczająco dobrze opracowany, a badania porównawcze należą do najrzadziej podejmowanych - tu odsłaniają nowe pola i możliwości badań.

Każda więc próba zintensyfikowania badań i refleksji w zaproponowanym zakresie spotyka się z zainteresowaniem oraz wzbudza określone nadzieje na eliminowanie luk i wypracowanie rozwiązań adekwatnych do społecznych oraz jednostkowych potrzeb, nie zapominając o specyfice rodzimej tradycji: tkwiącego w niej potencjału oraz ograniczeń.

* * *

Nie ulega dla mnie wątpliwości, że praca zasługuje na uwagę. Wzmaga ją także duży rozmach włożony w opracowanie tematu widoczny zarówno w rozwiniętej strukturze, jak i bogactwie podejmowanych treści (ss.291). Pod względem formalnym praca doktorska Pana mgr Andrzeja Michalskiego jest dobrze skonstruowana i w całości dotyczy zapowiedzianej w tytule problematyki. Sprawia wrażenie wnikliwie przemyślanej i spójnej merytorycznie. Wpisuje się w obszar dociekań pedagogiki międzykulturowej i pedagogiki porównawczej obszar zgłębiany w Polsce przez nieliczną grupę badaczy. Warto tu podkreślić znaczenie dorobku, choćby takich badaczy jak: A. Boroń, T. Lewowicki, Z. Melosik, J. Nikitorowicz, E. Ogrodzka-Mazur, M. Sobecki i oczywiście Pani Promotor – prof. Renata Nowakowska-Siuta, których prace stanowią ważny punkt odniesienia dla Autora rozprawy. Jednak eksplikacje teoretyczno-badawcze oscylują również wokół problemów poruszanych przez pedagogikę kultury, socjologię wychowania, socjologię kultury, czy też filozofię wychowania i oczywiście psychologię. Zabieg ten dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Autora w dziedzinie nauk pedagogicznych, ale też umiejętności pracy na „styku” (sub)dyscyplin. Zatem przedłożoną do oceny dysertację można traktować jako przykład interdyscyplinarnych badań.

Recenzowana praca ma typową budowę: po wstępie umieszczony został rozdział teoretyczny (rozdziały I), następnie w rozdziale metodologicznym zostały przedstawione założenia badawcze, by w kolejnych (III-IV) zaprezentować analizę i interpretację rezultatów badań. Całość zamyka zakończenie, bibliografia i aneks. Struktura i dobór treści odpowiada wszelkim wymogom stawianym pracom stricte naukowym, jest logiczny, spójny i niezwykle interesujący.

Przyjęta kolejność prezentowanych rozdziałów ma charakter problemowy i stanowi spójną całość w jednakowej konstrukcji: analiza kluczowych dla zjawiska pojęć i ich interpretacja, by dalej na uzyskanej teoretycznej podbudowie przedstawić założenia badawcze i dokonać analizy materiału badawczego. Zawarte w pracy części dopełniają się. To poprawne podejście świadczy o opanowaniu przez Pana mgra Andrzeja Michalskiego sztuki pisania prac naukowych. Znamionną cechą jest eksponowanie niezwykle trafnie wykorzystanych dostępnych teorii i koncepcji, co wynika z dobrego umocnienia czy też osadzenia Doktoranta w teorii i niezwykle trafnej argumentacji. Równie cenne jest ukazanie procesów i zjawisk dokonujących się w szkolnej codzienności placówek funkcjonujących w różnych kontekstach narodowych a realizujących wspólną misję. Było to możliwe przez wgląd w szeroki kontekst uwarunkowań badanych zjawisk. Takie ujęcie bez wątpienia wymaga dojrzałości i niezbędnego dystansu. Z tym Autor poradził sobie znakomicie.

Rozdział pierwszy o tytule *Teoretyczne podstawy pracy*, stanowi swoistą podstawę rozumienia przyjętej perspektywy badawczej. Współtworzą go dwa podrozdziały poświęcone omówieniu dostępnej literatury. W pierwszym z nich: *Kompetencje międzykulturowe w wybranych koncepcjach teoretycznych. Modele,*

definicje, taksonomia (s. 29-126) analizie poddana została wieloaspektowość i złożoność fenomenu jaki stanowią kompetencje międzykulturowe. Znajdujemy tu najważniejsze wyjaśnienia definicyjne z dobrze poprowadzoną dyskusją pojęć w celu uzasadnienia własnego stanowiska. Wywód prowadzony jest z właściwie przyjętą logiką od szczegółu do ogółu, przechodząc od prostych wyjaśnień kategorii pojęciowej po analizy procesów i zjawisk. Znajdujemy tu zatem dyskusję wokół takich kategorii jak kompetencje, ze wskazaniem na prowadzone na tym polu badania. W prowadzonych analizach Autor ukazuje jak skutecznie kategoria ta wymyka się próbom zamknięcia jej w ramy jednej, obowiązującej racjonalności, zwłaszcza w odniesieniu do pracy instytucji edukacyjnych. Szczegółowo przedstawia różne podejścia w uzasadnieniu przyjęcia własnego stanowiska. Wskazuje na istniejące zróżnicowanie taksonomii i skupia się na ukazaniu znaczenia kompetencji międzykulturowych we współczesnym świecie, w tym ich znaczenia na przyszłym rynku pracy. Omawia sprawności i zdolności, jakie będą wymagane niezależnie od konkretnych stanowisk pracy i w różnych środowiskach. Przybliża tu najnowsze odniesienia do międzynarodowych raportów i badań. W dalszej kolejności analizuje zmienne, które przyczyniają się do nabywania kompetencji międzykulturowych. W efekcie wskazuje i omawia trzy czynniki: rozwijanie postaw (motywacja); odkrywanie wiedzy (informacja); rozwijanie umiejętności, które sprzyjają nabywaniu kompetencji międzykulturowych. Ważnym walorem tej części jest stałe dążenie do uzyskania precyzji stosowanych pojęć. Stąd znajdujemy tu również dyskusję nad rozstrzygnięciem definicyjnym między kompetencją interkulturową a międzykulturową (s.52 i dalsze). W prowadzonych analizach mgr Michalski wskazuje, wyjaśnia i uzasadnia przyjmowane stanowiska teoretyczne. „Podstawą moich rozważań na temat rozumienia pojęcia kompetencje interkulturowe/ międzykulturowe będzie model teorii kompetencji interkulturowych/ międzykulturowych Jürgena Boltena. Uzupełnieniem przyjętego przeze mnie dyskursu naukowego będą teorie Michaela Byrama, Milтона Bennetta, amerykańskiego socjologa, twórcy modelu wrażliwości międzykulturowej oraz grupy amerykańskich badaczy: Ronalda B. Adlera, Lawrence, B. Rosenfelda i Russella F. Proctora” (s. 53 i dalsze). Kolejnym logicznym następstwem jest możliwość kształtowania kompetencji międzykulturowej w środowisku szkolnym. Również i ten wywód mgr Michalski analizuje wnikliwie przybliżając historyczną perspektywę przyjęcia kompetencji międzykulturowej jako przedmiotu nauczania lub szkolenia. Sięga do źródeł z początku lat 60. XX wieku i publikacji Edwarda T. Halla oraz teorii kompetencji komunikacyjnej Della Hathaway’a Hymesa (s. 57 i dalsze). W zasadzie omawia tu przyjęty model nabywania kompetencji międzykulturowej. Choć nie jest on opracowany schematem, jednak dobitnie analizowany toczącym się na tym polu dyskursie naukowym.

W efekcie uzyskujemy kapitalny materiał o wnikliwie i starannie prowadzonej analizie. Autor bardzo sprawnie porusza się w bogactwie prezentowanych treści. Żałuję jednak że tak obszerny materiał (s.29-79) nie został zgodnie z przyjętą przez Autora logiką analizy podzielony na mniejsze – zatytułowane odpowiednio części, które by ułatwiły odbiór czytelnikom, zwłaszcza jeśli planowana jest publikacja rozprawy – ułatwi nie tylko odbiór, ale też późniejsze odwoływanie się czytelnika do poszczególnych ważniejszych dla niego w danej chwili fragmentów. To oczywiście uwaga czysto redakcyjna, która nie podważa przyjętego układu i zakresu treści, a którą

Doktorant może rozważyć w przypadku przyszłej publikacji opracowania, do czego zachęcam. Pragnę raz jeszcze podkreślić, że układ treści jest logiczny, nie budzi zastrzeżeń i uwagę zwraca ogrom przestudiowanych pozycji, których Autor nie referuje wskazując na ważne lub mniej ważne tezy zawarte w publikacjach różnych autorów, lecz prowadzi analizę problemów uznanych za istotne, prezentując w sposób zbiorczy stanowiska wielu naukowców. Przywołując zawarte w literaturze różnorodne klasyfikacje i rozwijając je, mgr Andrzej Michalski umie prezentować własne ujęcia, wykazując, że potrafi być nie tylko rzetelnym sprawozdawcą, ale też samodzielnie konstruować klasyfikacje naukowe.

W podrozdziale drugim o tytule *Międzykulturowość i kompetencje międzykulturowe w procesie kształcenia* (s.79-126) prowadzone przez Andrzeja Michalskiego analizy są na podobnie wysokim poziomie, co w podrozdziale pierwszym. I tu podobnie jak wcześniej przywołane treści potwierdzają erudycję Autora i dobrze porządkują istniejący stan wiedzy, choć podobnie jak w pierwszym podrozdziale szkoda, że dyskutowane treści nie zostały podzielone na mniejsze części (podrozdziały) w tym sprawnie i logicznie przeprowadzonym wywodzie. Andrzej Michalski uzasadniając współczesne znaczenie analizowanych kategorii, wprowadza w meandry zaistnienia kategorii międzykulturowości w literaturze naukowej (s.80 i dalsze) i uzasadnia współczesne jej rozumienie. Przywołuje tu stanowiska polskich i zagranicznych ekspertów, analizuje różne wymiary tej kategorii i jej składowe, które osadza na mapie szerszych procesów społecznych (nie zapominając o jednostkowych). I w tej części, podobnie jak wcześniej, analizy innych ujęć i koncepcji prowadzą do wyraźnego wyartykułowania własnego stanowiska: „Definiuję międzykulturowość jako zbiór celowych relacji i interakcji kulturowych, których założeniem jest promowanie dialogu oraz wzajemnego szacunku, z zachowaniem tożsamości kulturowej każdego człowieka. Rozumienie pojęcia odnoszę nie tylko do stosunków między osobami należącymi do różnych krajów lub regionów świata, ale także do ludzi, którzy należą do tej samej społeczności, mających różne cechy z etnicznego, społecznego lub innego punktu widzenia. Uważam, że międzykulturowość to pełna szacunku interakcja między ludźmi z różnych środowisk kulturowych. Odbywa się w równych warunkach i zakłada zdolność do komunikowania się z innymi, zarówno w wymiarze wiedzy jak i zrozumienia danej kultury, oraz międzykulturowego porozumienia” (s.91). Następnie przechodzi do genezy i rozumienia edukacji międzykulturowej i pedagogiki międzykulturowej (s.97 i dalsze). Zwraca uwagę na rozwinięte w krajach europejskich różne koncepcje podejść do edukacji międzykulturowej (s.101 i dalsze). Wskazuje na różnice rozumienia edukacji wielokulturowej i edukacji międzykulturowej oraz tego konsekwencje, ale też zależności (s.113 i dalsze). Ukazuje wyzwania stojące przed szkołą w realizacji założeń edukacji międzykulturowej i przenosi je na realizowane cele, program, czy zadania.

Rozdział drugi o tytule *Metodologia badań własnych w paradygmacie jakościowym*, zawiera najważniejsze elementy wymagane w tej części pracy. Treść wskazuje, że Autor zna zasady projektowania badań pedagogicznych oraz, iż istotne dane przedstawia w sposób sprawny i kompletny (s.127-153). Znamiennym jest tu wybór jakościowej strategii badawczej umożliwiającej w tym przypadku przeprowadzenie pogłębionej analizy. Podejście takie wymaga od badacza umiejętności łączenia różnych punktów widzenia na dany problem (zjawisko) poprzez

jego uzasadnienie, wymagające od badacza dobrego przygotowania i staranności w dookreśleniu „pracujących” kategorii zawartych w podrozdziale 2.2. *Teoretyczny zakres badań własnych i ramy interpretacji jako przyjęte kategorie badawcze* (s.130-137). Pan mgr Andrzej Michalski posiada te cechy, czego dowodem jest nie tylko zastosowanie gruntownej wiedzy metodologicznej do potrzeb badań własnych, lecz także udokumentowane analizy w dalszych partiach pracy - wnikliwe opracowanie zgromadzonego na drodze badań materiału. Znajdujemy tu prawidłowo sformułowanie przedmiotu, celu badań (s.137) oraz problemów badawczych (s.131). Również pozostałe części tego rozdziału, w których zaprezentowane zostały metody, techniki i narzędzia badawcze, grupa badawcza, organizacja, przebieg badań i wreszcie sposób analizy materiału badawczego nie budzą większych zastrzeżeń. Przyjęty przez Doktoranta sposób analizy badania jest dla mnie bez wątpienia słuszny i został w pracy starannie uzasadniony.

Warte zauważenia jest również dokonanie doboru celowego i analizy szkół Fundacji Laudera w Polsce i wybranych krajach Europy. W przyjętym podejściu Adele E. Clarke, Andrzej Michalski traktuje badanie świata społecznego szkół Laudera na równi z podjęciem się analizy jego aren, które działają w określonej czasoprzestrzeni fizyczno-społecznej. Światy te często się przecinają – tworząc nowy subświat lub subświaty. Doktorant zwraca uwagę, że świat szkół Fundacji R. S. Laudera także uległ i ulega przecięciu np. ze światem szkół nieżydowskich, co może wzbogacać oba światy i je rozwijać (s.137). Warto docenić przyjęte – niełatwe zresztą od strony organizacyjnej badanie międzynarodowe, włączające do badania szkoły z innych krajów, choć pewnie z tego powodu przyjęte w innych krajach procedury badania mogły je opóźnić. Świadczy to jednak o bardzo dobrej postawie i dobrze rokującej w świecie nauki, bowiem mgr Michalski w toku prac nad dysertacją nie poszedł „na skróty” w kierunku możliwych ułatwień i z pełną świadomością dążył do ukazania możliwie pełnego oglądu ambitnie postawionego problemu.

Rozdział czwarty *Szkoły Fundacji Rolanda Stevena Laudera w Polsce i innych krajach Europy – zarys monograficzny* (s.154-194), przybliży genezę powołania Fundacji oraz fundamenty realizowanej misji i koncepcji pedagogicznej zrzeszonych placówek edukacyjnych i oczywiście szkół, gdzie rdzeniem świata społecznego szkół Laudera jest Fundacja Ronald S. Laudera. To ona jak podkreśla Andrzej Michalski (Fundacja) napędza skupione wokół placówki edukacyjne do działania, wyznacza paradygmat dydaktyczno-wychowawczy (s.158). Doktorant charakteryzuje aktualnie funkcjonujące w szkoły (s.165-170). Prezentuje szkoły Fundacji Ronald S. Laudera w Polsce i wskazuje na ich specyfikę (s. 171 i dalsze). To bardzo interesującą część badań wsparta bogato cytowanymi wywiadami. Bardziej szczegółowe analizy skupione już na realizacji treści edukacji międzykulturowej znajdujemy w podrozdziale: *Kompetencje międzykulturowe w programach nauczania i programach wychowawczych w szkołach Fundacji Ronald S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy* (s. 181-194).

Rozdział czwarty: *Analiza wyników badań i ich dyskusja*, to najbardziej wartościowa część pracy. Pan mgr Andrzej Michalski bardzo rzetelnie potraktował analizy treści z wywiadów i konsekwentnie oraz z sukcesem przeprowadził zamysł badawczy. Analizowane segmenty badań zostały ujęte prawidłowo i przedstawione klarownie, wzmocnione przykładami cytowanych wypowiedzi uczestników badania. Całość dobrze oddaje przebieg zjawisk. Na wyróżnienie zasługują obszernie wnioski,

klarownie uporządkowane z argumentacją przekonującą i popartą pieczołowitą starannością, które stanowią ważny przyczynek do rozwoju wiedzy o edukacji międzykulturowej w środowisku szkolnym. Mogą dostarczać szkołom bogatej informacji o sposobach możliwych działań przez wieloaspektowy ogląd jednostki, która w nich funkcjonuje. Nauczycieli akademickich – inspirować do większej uwagi w rozwoju kompetencji międzykulturowych w kształceniu nauczycieli. Pan mgr Andrzej Michalski pokazał jeden z możliwych kierunków – pól do wykorzystania. Wystarczy chcieć je odczytać, nauczyć się z nimi pracować i mieć odwagę to zrobić.

Wysoko oceniam warsztat naukowy – niebanalność przyjętych rozwiązań naukowych, twórcze zaangażowanie Autora i niemałą erudycję. Pan mgr Andrzej Michalski stroni od łatwych rozwiązań, prostych wniosków, czy też jednoznacznych rozstrzygnięć. Bada wysunięte problemy skrupulatnie i wszechstronnie mając na uwadze ich złożoność i wielostronność. W efekcie tak postawionego zabiegu, opracowanie nasuwa wiele pytań i uwag dyskusyjnych wypełniając tym lukę w toczącej się w naszym kraju debacie środowisk naukowych na temat potencjału kompetencji międzykulturowych. Co ważne, w toku lektury nie pojawia się uczucie niedosytu w zakresie osiągniętych rezultatów lub przekonanie o pominięciu, bądź też zasygnalizowaniu określonego aspektu problematyki badawczej. Praca napisana jest nie tylko poprawnie, ale też ciekawie. Autor bardzo sprawnie posługuje się językiem i bogatą bibliografią, umiejętnie buduje narrację. Wzmacnia to tylko i tak wysoką ocenę prezentacji i interpretacji wyników przeprowadzonych badań.

* * *

W konkluzji z pełną odpowiedzialnością wyrażam przekonanie, że napisana pod kierunkiem Pani prof. dr hab. Renaty Nowakowskiej-Siuty praca Pana mgr Andrzeja Michalskiego pt. *Kompetencje międzykulturowe i ich kształtowanie w szkołach Fundacji Ronalda S. Laudera w Polsce i innych krajach Europy. Wybrane aspekty porównawcze*, jest pozycją nowatorską i wartościową poznawczo. Autor opracował podjęty temat w sposób rzetelny, wskazując na umiejętność prowadzenia wielopłaszczyznowych interdyscyplinarnych analiz z uzyskanych materiałów badawczych. Wykazał również bezsporną i zadowalającą znajomość podstaw teoretycznych badanego problemu. Wiele analiz przedstawionych w pracy ma nowatorski i oryginalny charakter w polskiej literaturze naukowej i stanowi niezaprzeczalny wkład Autora w dalszy rozwój i poszerzenie pól badawczych we współczesnej pedagogice.

Na tej podstawie stwierdzam, iż przedstawiona do recenzji praca Pana mgr Andrzeja Michalskiego spełnia wymogi obowiązującej Ustawy w części dotyczącej warunków nadawania stopni naukowych. Stawiam więc wniosek o przyjęcie dysertacji oraz dopuszczenie Kandydata do dalszych etapów wszczętego przewodu doktorskiego i umożliwienie Jemu publicznej obrony.

Zielona Góra, 2021. 11. 12

dr hab. Inetta Nowosad prof. UZ